

लोक सेवा आयोग
नेपाल प्रशासन सेवा, राजश्व समूह, राजपत्राङ्कित द्वितीय श्रेणी,
उपसचिव वा सो सरह पदको खुला प्रतियोगितात्मक लिखित परीक्षा
मिति: २०८३/२/४

समय: ३ घण्टा

पूर्णाङ्क: १००

पत्र: द्वितीय
विषय: सेवा सम्बन्धी

तलका प्रत्येक प्रश्नको उत्तर बेग्लाबेग्लै उत्तरपुस्तिकामा लेख्नुपर्नेछ ।

१. आयोजना छनौट प्रक्रियालाई व्यवस्थित, वैज्ञानिक, पारदर्शी र आवश्यकतामा आधारित बनाई बजेट अनुशासन कायम गर्न र वार्षिक बजेट, मध्यकालीन खर्च संरचना र आवधिक योजनासँग समेत तादात्म्यता मिलाउन आयोजना बैंकको सुरुवात गरिएको हो । यस बैंकमा रहेका प्राथमिकता प्राप्त र तयारी अवस्थाका आयोजना वार्षिक बजेटमा समावेश गर्दा राष्ट्रिय आवश्यकताका आयोजना कार्यान्वयन हुने र विगतमा सम्पर्क, सम्बन्ध र शक्तिको आधारमा हचुवाको भरमा बजेटमा आयोजना समावेश गर्ने गलत प्रवृत्ति पनि समाप्त भई आयोजना गुणस्तरीयरूपमा तोकिएको समय र लागतमा सम्पन्न गर्न पनि सहज हुन्छ । त्यसैले सरकारले विगत लामो समयदेखि मापदण्ड नै बनाएर राष्ट्रिय आयोजना बैंक कार्यान्वयनमा ल्याएको छ । तर यसको उद्देश्य विपरीत आयोजना बैंकमा पर्याप्त तयारी नभएका र मापदण्ड प्रतिकूल आयोजना समावेश गर्ने प्रवृत्ति बढ्दो छ । कतिपय अवस्थामा बजेटमा प्रस्ताव भइसकेपछि यसमा समावेश गरेको समेत देखियो ।

यस्तो अवस्थामा आयोजना बैंकको आवश्यकता र हाम्रो अभ्यासबारे चर्चा गर्दै आयोजना बैंक कार्यान्वयनमा देखिएका समस्याहरू पहिचान गर्नुहोस् । आयोजनाको तयारी र छनौट प्रमाणमा आधारित भई बजेट अनुशासन कायम गर्ने र पुँजीगत खर्च वृद्धि गर्ने प्रमुख हतियारको रूपमा रहेको आयोजना बैंकलाई कसरी प्रभावकारी बनाउन सकिनेला? मौलिक र तर्कपूर्ण धारणा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।

४+४+७=१५

२. कुनैपनि मुलुकको समुन्नति तथा नागरिकको सन्तुष्टि अभिवृद्धिमा आर्थिक विकासको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । आर्थिक विकासका लागि दिगो, फराकिलो र समावेशी आर्थिक वृद्धि आवश्यक हुन्छ । विश्वको करिब एक तिहाई जनसंख्या र ठूलो बजार मुलुकको उत्तर तथा दक्षिणमा रहेको छ । करिब ६० प्रतिशत भन्दा बढी आर्थिकरूपमा क्रियाशिल जनसंख्या रहेको छ । प्राकृतिक स्रोतको अपार सम्भावना र पर्यटकीय आकर्षण मुलुकभर रहेको छ । तथापि, विगतको तीन दशकको आर्थिक वृद्धि हेर्दा केवल ४ प्रतिशतको हाराहारीमा छ । यसमा सेवा क्षेत्रको हिस्सा वृद्धि हुँदै गएको छ भने कृषि र उद्योग क्षेत्रको योगदान कमजोर छ । ब्याजदर न्यून छ, बैंकमा तरलता प्रसस्त छ तर उल्लेखनीय लगानी छैन ।

यस परिप्रेक्ष्यमा नेपालमा लगानीको वातावरण अझै बन्न नसक्नुका कारणहरू के-के हुन पहिचान गर्नुहोस् । मुलुकभित्रै पर्याप्त आर्थिक अवसरहरू सिर्जना गरी श्रमशक्तिका लागि पर्याप्त रोजगारी उपलब्ध गराई दिगो र समावेशी आर्थिक वृद्धि हासिल गर्न के-कस्ता नीतिगत र कार्यान्वयनगत सुधारको आवश्यकता देखिन्छ? सिफारिस गर्नुहोस् । आफूले गर्नुभएको सिफारिस कार्यान्वयनको समयबद्ध कार्ययोजनासमेत प्रस्तुत गर्नुहोस् ।

६+८+६=२०

३. राज्य सञ्चालनका लागि आवश्यक वित्तीय स्रोतको आवश्यकता पूरा गर्न, वैदेशिक सहायता माथिको निर्भरता कम गर्न र सङ्घीय वित्तीय प्रणालीलाई सबलीकरण गर्न आन्तरिक स्रोत परिचालन महत्वपूर्ण छ । एउटा सबल, भरपर्दो र दिगो राजश्व प्रणालीले समग्र वित्त संरचनालाई सुदृढ र लगानीमैत्री वातावरण बनाउँछ । यसर्थ स्वच्छ, तटस्थ एवम् पारदर्शी कर प्रणालीको विकास गर्ने र स्वेच्छिक कर सहभागिता अभिवृद्धि गर्दै कूल गार्हस्थ्य उत्पादनसँग कर राजश्वको अनुपात बढाउने, करको आधार र दायरा विस्तार गर्दै यसलाई पारदर्शी एवम् समन्यायिक बनाउनु पर्छ । कर प्रणालीमा सहभागिताद्वारा जनताले राज्य सञ्चालनमा आफ्नो सहभागिता र अपनत्व अनुभूत गर्दछन् र राज्यले सेवा सुविधाको सहज प्रत्याभूतिबाट यसलाई परिपूर्ति गर्दछ ।

राजश्व प्रशासनको सुधारमा संरचनाहरूको एकीकरण, कार्यमूलक संगठन, सहज कार्यालय व्यवस्था, नवीन र प्रविधिमा आधारित सेवा वितरण प्रणाली सञ्चालित छन् । आन्तरिक राजश्व र भन्सार प्रशासनको स्वरूप कार्यमूलक बनाइएको छ । गैरकरका लागि

समेत प्रभावकारी प्रबन्ध गरिएको छ। कर अधिकारीहरूका लागि निरन्तर प्रशिक्षण तथा व्यापक करदाता शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालन, परम्परागत प्रशासनलाई नवीन प्रविधि युक्त बनाई पूर्ण रूपान्तरण गर्ने प्रयास भएको छ। मुलुकको सार्वजनिक खर्चमा भएको वृद्धिलाई धान्न सक्ने राजस्व सङ्कलन गर्न सक्षम प्रशासन अहिलेको माग हो।

यति हुँदाहुँदै पनि राजस्व प्रशासन प्रति करदाताको दृष्टिकोणमा सुधार र लक्ष्य अनुरूपको राजस्व सङ्कलन गर्न नसकिएको, अर्थतन्त्रको फैलावटको तुलनामा राजस्व सङ्कलनको वृद्धि कम रहेको, राजस्व प्रशासन कहिल्यै पनि करदातामैत्री एवम् मुलुकको नयाँ आवश्यकतालाई सम्बोधन गर्ने प्रकृतिको नभएको, सांगठनिक सुशासनको अभाव र जनशक्तिको आचरण कमजोर रहेको, नियमित कर निर्धारण र थप परीक्षणबाट उठ्ने राजस्वबीच ठूलो अन्तर रहेको, लक्ष्य अनुसार राजस्व संकलन हुन नसकेको जस्ता कारणहरूले पनि राजस्व प्रशासनमा सुधारको आवश्यकता टड्कारो देखिन्छ। कर अधिकारी र करदाता भेट नै नहुने अत्याधुनिक कर प्रणाली स्थापना गरी कर अधिकारीको स्वविवेकाधिकारमा कमी, जनशक्तिको कार्यशैली, आचरण तथा अनुशासनमा सुधार गर्दै मनोबल बढाई व्यावसायिक बनाउन एवम् जनशक्तिको सेवा प्रवेशका लागि विशिष्ट योग्यता निर्धारण एवम् कार्यकालमा निरन्तर र सघन प्रशिक्षण समसामयिक आवश्यकता पनि हो।

उल्लिखित सन्दर्भमा निम्न प्रश्नहरूको मौलिक र तर्कपूर्ण उत्तर दिनुहोस्।

६+८+६=२०

क) नेपालको राजस्व प्रशासनले सामना गरेका मुख्य-मुख्य समस्याहरू के-के हुन्? पहिचान गर्नुहोस्।

ख) नेपालको राजस्व प्रशासन प्रति करदाता र आम जनमानसको धारणा कस्तो रहेको छ र राजस्व प्रशासनका क्षेत्रमा के-कस्तो सुधार गर्नुपर्ने देखिन्छ? प्रस्तुत गर्नुहोस्।

ग) सार्वजनिक खर्चको बढ्दो चाप बहन गर्न सक्षम एवम् लगानीमैत्री राजस्व प्रशासन बनाउन के-कस्तो नीति आवश्यक पर्दछ? सुझाव दिनुहोस्।

४. सरकारको राजस्व र खर्चको व्यवस्थापन गर्ने औजारको रूपमा रहेको नेपालको वित्त नीतिमा नै संरचनात्मक समस्या रहेको कारणले यो विकास सहयोगी नभएको, असमानता बढाउने र यसले समष्टिगत आर्थिक स्थायीत्व कायम गर्न पनि सकिरहेको छैन। गहिरिएर हेर्ने हो भने नेपालको वित्त नीति सधैं असफल हुने गरेको छ र यस्तो असफलताको पछाडि कमजोर संस्थागत क्षमता, रणनीतिक दूरदर्शिताको अभाव र राजस्व र खर्चबीचको बेमेल (Misalignment) का अतिरिक्त हरेक वर्ष नै समग्र बजेटको कार्यान्वयनको अभाव, प्रतिगामी र अलचकदार राजस्व (Regressive and Inelastic Revenue) संरचना, खुद्रे र राजनीतिक प्रभावका खर्चहरू, बढ्दो सार्वजनिक ऋण तथा बजेट बाहिरका दायित्वहरूको निरन्तरता, शिक्षा तथा स्वास्थ्य क्षेत्रमा भएको खर्चको प्रभावकारिता नहुने जस्ता विषयहरू प्रमुखरूपमा रहेका छन्।

समग्रमा भन्नुपर्दा नेपालको वित्त नीति प्राविधिकरूपमा मात्र असफल र कमजोर मात्रै होइन वित्त नीतिको असफलताले शासकीय असफलताको समेत संकेत गरेको छ। सँगसँगै दीर्घकालीन सोचले नभई तत्कालीन र लोकप्रिय विषयले प्राथमिकता पाउँदा संस्थागत इमानदारितासमेत खुम्चिन पुगेको छ, सरकारका कामहरू प्रति कोही पनि उत्तरदायी र जवाफदेही हुनपर्ने स्थिति सिर्जना हुनु वित्तीय नीतिको असफलता नै हो।

उल्लेखित पृष्ठभूमिमा नेपालको वित्तीय नीतिका मूलभूत समस्याहरूको पहिचान गर्नुहोस्। वित्तीय नीतिलाई विकास सहयोगी बनाई एवम् मुलुकमा व्याप्त असमानता हटाई समष्टिगत स्थायित्व कायम गर्न के-कस्तो वित्तीय नीतिको आवश्यकता देखिन्छ? नीति सुझाव प्रस्ताव गर्नुहोस्। आफूले प्रस्ताव गरेको वित्तीय नीति कार्यान्वयनका लागि के-कस्ता संरचना र स्रोत आवश्यक पर्दछ आंकलनसमेत गर्नुहोस्।

६+८+६=२०

५. सार्वजनिक संस्थानहरूको व्यवस्थापन नेपालमा चुनौतीको विषय रही आएको छ। नेपालको संविधानको प्रस्तावनामा नै समाजवाद प्रति प्रतिबद्ध रही समृद्ध राष्ट्र निर्माण गर्ने उल्लेख छ। संविधानको भाग चार अन्तर्गतको निर्देशक सिद्धान्तमा पनि समाजवाद उन्मुख स्वतन्त्र र समृद्ध अर्थतन्त्रको विकास गर्ने कुरा उल्लेख छ। यस कारणले पनि सबै सार्वजनिक संस्थानहरू खारेज गर्न सकिदैन। सरकारलाई अपठ्यारो पर्दा काम गराउने हातहरू भनेका यिनै संस्थानहरू हुन्। विगतमा एक ताका त विश्वभर नै आर्थिक विकासको

मूल स्वरूपको रूपमा (Commending heights of the economy) यी संस्थानहरू सञ्चालनमा थिए। आर्थिक उदारवादी नीतिसँगै यस्ता संस्थानहरू क्रमशः खारेज वा निजीकरण गरियो। तर नेपालमा भने विगतमा निजीकरण गरिएका संस्थानहरूको इतिहास गर्विलो छैन। तरपनि राज्यले व्यापार गर्ने होइन नियमन गर्ने हो भन्ने विषय स्वीकार गरिएको छ।

कतिपय सार्वजनिक संस्थानहरू स्वभावतः एकाधिकारी (Monopoly) हुन्छन् जसमा निजीक्षेत्रले काम गर्न चाहँदैनन् वा सक्दैनन्। सार्वजनिक संस्थानहरू भनेका सरकारले व्यवसायिक क्रियाकलाप गर्न स्थापित संस्थाहरू हुन् तापनि यिनको आर्थिक, सामाजिक, राजनीतिक उद्देश्यहरू हुन्छन्। सार्वजनिक संस्थानहरूको उद्देश्य सार्वजनिक (Public purpose) हुन्छ, स्वामित्व (Ownership), नियन्त्रण (Control), व्यवस्थापन (Management) र उत्तरदायित्व (Accountability) समेत सरकारी (Public) हुन्छ। तर यिनले व्यवसायिक कारोबार (Business activities) गर्नुपर्छ, नाफा कमाउनु (Return on investment) पर्छ, उत्पादन गरेका वस्तु तथा सेवाको बिक्री वितरण (Marketing of outputs) गर्नुपर्छ, व्यवसायिक संस्थाले जस्तो व्यवसायिक लेखा (Business accounting) राख्नुपर्छ र केही जोखिम पनि बहन गर्नुपर्छ। त्यसमाथि यी संस्थानहरूबाट पेशाविद्धता (Professionalism) र दक्षता (Expertise) को अपेक्षासमेत गरिन्छ। यसैले यी सार्वजनिक संस्थानहरू वर्णशंकर (Hybrid) प्रकृतिका हुन्छन् र बहुल उद्देश्य र बहु-मालिक वा नियन्त्रकहरू (Multiple goals and multiple principals) बाट ग्रसित हुन्छन् भनिन्छ।

हाल नेपालमा औद्योगिक, व्यापारिक, सेवामूलक, सामाजिक, जनउपयोगी, र वित्तीय क्षेत्रहरू गरी विभिन्न क्षेत्रका सार्वजनिक संस्थानहरू छन्। सरकार र सार्वजनिक संस्थानहरू बिचको कोष प्रवाह हेर्दा सरकारबाट एकतर्फीरूपमा कोष प्रवाह भईरहेको देखिन्छ। नाफामा सञ्चालन भईरहेका संस्थानहरू कम र घाटामा सञ्चालनमा रहेका संस्थानहरू अधिक छन्। कतिपय संस्थानहरूको नेतृत्व चयनमा राजनीतिक कारणले योग्य व्यक्ति पुग्न सकेका छैनन् भने कतिपयमा चालू पुँजीको अभाव छ। प्रायः सबै संस्थानहरूमा कर्मचारी संगठनहरूको दबदबा छ। निहित स्वार्थपूर्तिमा रमेर यिनले व्यवस्थापनलाई सुधार गर्न सहयोग गर्दैनन्। तलव भत्ता र सुविधा बढाउन कर्मचारी संघ संगठनहरूको सधैं जोडबल रहने गर्छ। कतिपयको लेखा परीक्षण अद्यावधिक हुन सकेका छैन। कतिपयको नेपाल सरकारले लगानी गरेको शेयर र दिएको ऋणको हिसाब किताब नै छैन। भएतापनि अपूर्ण छ, समायोजन मिलान छैन। कतिपयको यन्त्र उपकरणहरू पुराना भईसकेका छन् भने कतिपयको उद्देश्यहरू नै असान्दर्भिक भई उद्देश्यमा नै परिवर्तन गर्नुपर्ने भईसकेको छ। समग्रमा भन्नुपर्दा सार्वजनिक संस्थानहरूले सरकारको दायित्व बढाएको बढायै छन्। अझ भनौं भने यी संस्थानहरू सेतो हात्ती भएका छन्। विगतमा सार्वजनिक संस्थान सुधार गर्न भनी विभिन्न आयोग र कार्यदल बनेतापनि तिनले दिएका सुझावहरूको कार्यान्वयन गरिएको छैन।

नेपालका सार्वजनिक संस्थानहरूको समग्र कार्यसम्पादन मिश्रित उपलब्धिमूलक रहेको परिप्रेक्ष्यमा निम्न प्रश्नहरूको उत्तर दिनुहोस्।

८+८+९=२५

- क) नेपालका सार्वजनिक संस्थानहरू आफ्नो स्थापनाको उद्देश्य मुताविक प्रभावकारीरूपमा सञ्चालन हुन नसक्नुका मुख्य-मुख्य कारणहरू के-के हुन्? विश्लेषण गर्नुहोस्।
- ख) नेपालका सार्वजनिक संस्थानहरू मध्ये लामो समयदेखि घाटामा रहेका र समग्र सञ्चालन तथा व्यवस्थापन कमजोर रहेका संस्थानहरूको व्यवस्थापन कसरी गर्न सकिन्छ? उदाहरणसहित सुझावहरू प्रस्तुत गर्नुहोस्।
- ग) एकदमै अत्यावश्यक र निजीक्षेत्र आकर्षित नहुने क्षेत्र बाहेकका सबै सार्वजनिक संस्थानहरूबाट राज्यले क्रमशः आफ्नो लगानी फिर्ता एवम् नियन्त्रण कम गर्दै पूर्णरूपमा बजारमा लैजान राज्यले के-कस्तो नीति लिनुपर्छ? विद्यमान निजीकरणसम्बन्धी कानून र खुला अर्थतन्त्रको दृष्टिकोणबाट कार्यान्वयनयोग्य नीतिको खाका तयार पार्नुहोस्।